DEĞİŞEN DÜNYADA AİLE

XII. ULUSLARARASI
DİN GÖREVLİLERİ SEMPOZYUMU
BİLDİRİLER KİTABI

EDİTÖRLER
Prof. Dr. İbrahim KUTLUAY
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ÇİFTCİ
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Bilal KARA
Dr. Öğr. Üyesi İhsan SÜTŞURUP
Arş. Gör. Muhammed Fatih EREN
Arş. Gör. Rale Zehra CENGİZ

DEĞİŞEN DÜNYADA AİLE
XII. ULUSLARARASI DİN GÖREVLİLERİ SEMPOZYUMU BİLDİRİLER KİTABI

Editörler
Prof. Dr. İbrahim KUTLUAY
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ÇİFTCİ
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Bilal KARA
Dr. Öğr. Üyesi İhsan SÜTŞURUP
Arş. Gör. Muhammed Fatih EREN
Arş. Gör. Rale Zehra CENGİZ

Mehir Vakfı Yayınları
Yayın No: 19

Yayıncı Sertifika No: 41953

ISBN: 978-975-92428-8-6

Mizanpaj ve Kapak Tasarımı:
DİZGİMİZANPAJ.COM

1. Baskı - Aralık 2023

Baskı, Cilt:
Servet Ofset Ltd. Şti.
Matbaacılar Sitesi Yayın Cad. 9. Blok No: 50 Karatay/Konya
Tel: 0332 342 02 32 Fax: 0332 342 02 33
Baskı Tarihi: Aralık 2023

MEHİR VAKFI YAYINLARI
Musalla Bağları Mah. Sarnıç Sk. No: 2 Selçuklu/Konya
Tel: 0332 236 14 16 Fax: 0332 236 14 65

www.mehir.org • bilgi@mehir.org
facebook.com/mehirvakfi
twitter.com/mehirvakfi
youtube.com/mehirvakfi
instagram.com/mehirvakfi
tr.linkedin.com/mehirvakfi

Mehir Vakfı

Her hakkı mahfuzdur. Bu kitapta yer alan yazıların etik, bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazar(lar)a aittir.

EBEVEYNLERİN DİNİ TUTUMLARININ ÇOCUK RUH SAĞLIĞI ÜZERİNDEKİ YANSIMALARI

Dr. Öğr. Üyesi Cüneyd AYDIN[1]

Giriş

Bireyin hayatında kendisini etkileyen önemli birçok faktör yer almaktadır. İnsanı fiziksel, zihinsel ve ruhsal yönden etkileyen bu faktörlerin başında aile ve din gelmektedir. Çünkü aile; bireyin beslenme, bakım ve sevgi ihtiyacını karşılama; fiziksel, zihinsel ve psikolojik gelişimini sürdürme; eğitim, kültürel ve dini değerleri kazanma gibi temel hususlarda rol üstlenirken (MEB, 25 Ağustos 2023); din ise insanın hemen tüm davranışlarına yön verme, yaşamına anlam katma ve kutsalla bağlantı kurma (Budak, 2000) gibi hususlarda önemli rol üstlenmektedir. Bu bağlamda, aile ve din kavramlarının birbiriyle sıkı bir bağının olduğu söylenebilir (Selman, 2018). Çünkü din ailenin kuruluşundan itibaren hemen tüm süreçleriyle ilgili emir, yasak veya tavsiyeler vererek ailenin korunmasına ve devamına katkı sağlarken; aile ise dinin bireylere öğretilmesinde ve gelecek nesillere aktarılmasında ilk eğitim kurumu görevini üstlenerek dinin toplumda yaşamasına katkı sunmaktadır.

Ancak her ne kadar din ailenin lehine olacak şekilde emir, yasak ve tavsiyeler sunmuş olsa da, bunların aile bireylerini doğrudan veya dolaylı şekilde etkileyip etkilememesi ise, ebeveynlerin dine yönelik tutumlarına göre değişmektedir. Buradan hareketle denebilir ki, ebeveynlerin dine yönelik olumlu/olumsuz tutumları onların yaşamını doğrudan etkilerken; çocukların yaşamını ise daha ziyade dolaylı bir şekilde etkilemektedir. Çünkü ebeveynler (ister inansın ister inanmasın) dinin emir, yasak veya tavsiyeleriyle doğrudan muhatap olmakta ve dinden doğrudan etkilenmektedirler. Oysa dinin çocuklar üzerindeki etkisi, on-

1 Sinop Üniversitesi, cuneydaydin@sinop.edu.tr-0000-0003-3763-0076

ları yetiştiren ebeveynlerinin dini yaşamları veya tutumlarının çocuklara yansımasıyla meydana gelmektedir.

Eldeki bu çalışmada, ebeveynlerin dine yönelik tutumlarının çocukların fiziksel ve zihinsel yapılarından ziyade ruhsal yapıları üzerindeki etkileri ele alınacaktır. Ayrıca ebeveynlerin dine yönelik tutumları, çocuk ruh sağlığını etkileyen yegâne faktör olarak değil, daha çok önemli faktörlerden birisi olarak değerlendirilecektir. Yine, çalışmada yapılacak değerlendirmeler ve verilecek örneklerde din kavramının yanı sıra, özellikle İslam dini ön planda tutulacaktır. Buradan hareketle denebilir ki, alan yazın incelendiğinde ebeveynlerin dini tutumlarının çocuk ruh sağlığına etkilerini gerek teorik gerekse saha çalışması olarak doğrudan ele alıp inceleyen yeterli düzeyde çalışma yoktur. Bu sebeple, eldeki çalışmanın bazı sınırlılıklara sahip olmasına rağmen belli bir boşluğu dolduracağı ve özellikle bu konuda yapılacak farklı çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Buna göre, çalışmada ilk olarak temel kavramlar ele alınarak kısaca tanımlanacaktır. İkinci olarak, aile ile din arasındaki ilişki incelenecektir. Üçüncü olarak, ebeveynlerin dine yönelik tutumlarının çocuk ruh sağlığı üzerindeki olası etkileri literatür çerçevesinde ele alınıp değerlendirilecektir. Son olarak ise, elde edilen sonuçlar özetlenecek ve bazı önerilerde bulunulacaktır.

1. Temel Kavramlar

1.1. Din, Dindarlık ve Dini Tutum

Din kavramının genel geçer bir tanımının yapılması; gerek çok yönlü bir gerçeklik olması gerekse araştırmacıların kendi ilgi alanlarına göre farklı tanımlar ortaya koymuş olmaları dolayısıyla oldukça zordur (Selman, 2018). Ancak yapılan tanımlamalara (Peker, 2000; Tümer, 1994; Alston, 1970) ve tanımlardan ön plana çıkan bazı ortak hususlara bakıldığında (Özel, 2012) din kavramı şu şekilde tanımlanabilir: "*Din, insan davranışına yön ve yaşamına anlam veren kutsal veya doğaüstü bir güç veya yaratıcı kavramına dayanan bir inançlar, semboller ve törenler sistemidir*" (Budak, 2000, 214).

Diğer yandan, evrensel bir din tanımı olmadığı için kapsayıcı bir dindarlık tanımı yapmak da oldukça zordur. Çünkü dinin tanımındaki çeşitlilik buraya da yansımakta ve araştırmacılar kendi alanlarına göre farklı tanımlar yapmaktadırlar (Kaya-Uysal, 2015; Kurt, 2009; Yapıcı, 2007). Kavramla ilgili yapılan bazı tanımlamalardan (Hökelekli, 2015; Bilgin, 2003; Okumuş, 2006; Yapıcı, 2007; Köse-Ayten, 2012) hareketle dindarlık kavramı şu şekilde tanımlanabilir: "*Dindarlık, insanın iman-amel temelinde ortaya koyduğu dinî tutum, deneyim ve davranış biçimi; inanılan dinin emir ve yasakları doğrultusunda yaşamayı ifade eden bir olgudur*" (Okumuş, 2006, 21). Bununla birlikte, dindarlık kavramı farklı çeşit ve boyutlara sahiptir. Literatürde dindarlık çeşitleriyle ilgili çok farklı sınıf-

lamalar (geniş bilgi için bk. Yapıcı, 2007) olsa da çalışmalarda daha çok ön plana çıkan Allport'un "içe dönük" ve "dışa dönük" şeklindeki sınıflamasıdır. İçe dönük dindarlıkta, kişi dini inanç ve emirlerle uyum içinde olmayı, onlara göre davranış sergilemeyi ve onların hepsini içtenlikle yerine getirmeyi ön planda tutarken; dışa dönük dindarlıkta ise, emellerine ulaşmak için dini bir araç olarak kullanmaya gayret etmektedir (Allport-Ross, 1976). Dindarlığın boyutları konusuna gelince; orada da bir çeşitlilik söz konusudur ancak araştırmacılar daha çok Glock'un (1972) yaptığı beşli sınıflamayı kullanmaktadır. Buna göre, dindarlık *inanç* (dinin ilkelerini bilmek ve onlara inanmak, Glock, 1972, akt. Yıldız, 2006), *davranış* (dini uygulamaları yapmak, Yıldız, 2006), *duygu* (dini tecrübeyle ilgili olumlu ve olumsuz duyguları hissetmek, Cirhinlioğlu, 2010a), *bilgi* (inanılan dinin esaslarını bilmek, Hökelekli, 2015) ve *etki* (inanılan dinden etkilenmek, Köse-Ayten, 2012) olmak üzere toplam beş boyuttan oluşmaktadır.

Din ve dindarlık kavramlarıyla yakın ilişkili olan bir diğer kavram ise, dini tutum kavramıdır. İnsanların aldığı din eğitimi, bulundukları çevre, sahip oldukları aile, iletişim içinde oldukları bazı dindarların davranışları vb. faktörler, onların dine karşı olan tutumlarını olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Buna göre, bireyler dine karşı olumlu bir tutum geliştirdiklerinde dine yaklaşmakta ve hayatlarını ona göre düzenlemektedirler. Aksi durumda ise, insanlar dine karşı olumsuz tutum geliştirmekte ve dolayısıyla yaşamlarını dine göre değil daha farklı ilkelere göre düzenleyebilmektedirler. Buna göre dini tutum kavramı; "*kişinin, dinle ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını belirleme tarzıdır*" şeklinde tanımlanabilir (Peker, 2000, 146).

1.2. Aile

Aile, tarihin en eski örgüt yapısıdır ve bu sebeple tarihteki hemen her toplumda aile kurumuna rastlamak mümkündür. Zaten aile; toplumun düzenini, kültürün ve geleneklerin devamını, yeni nesillerin bakım ve eğitimini sağlayan bir kurum olması dolayısıyla çoğu zaman din tarafından da desteklenmiş ve varlığını hemen her dönemde devam ettirebilmiştir (Yavuzer, 2011). Bunlarla birlikte aile kavramı, yaygın olarak "en küçük toplumsal kurum" olarak bilinir. Dar anlamda anne-baba ve çocuklardan oluşan bu kurumun, yasalarla belirlenen görevleri ve geleneklerle belirlenen işlevleri vardır (Yörükoğlu, 1998). Bu bakımdan aile toplumun temel taşı sayılmıştır (Aydın, 2021). Dinî, ahlaki ve sosyal bir konu olan aile, genellikle evlilik bağı ile kurulur ve meşru kabul edilen bu yolla neslin devamı mümkün olur (NKFU, 30 Ağustos 2023).

Diğer yandan, aile kan bağına dayandığı gibi bazen başka yolla da oluşabilir. Ancak, çalışmaların çoğunluğunun kan bağına dayalı olan aile tanımlarını esas alması dolayısıyla kan ve akrabalık bağı olmayan aile oluşumları genellikle

göz ardı edilmektedir (Oğuzhan, 2017). Bu çalışmada ise, aileyle ilgili tanım ve değerlendirmelerde daha ziyade kan bağına dayalı olan aile türü ölçü alınacak ancak kan bağına dayalı olmayan aile oluşumları da tamamen göz ardı edilmeyecek ve yapılacak değerlendirmeler onlar için de geçerli olabilecektir. Tüm bu bilgiler ışığında aile kavramını şu şekilde tanımlamak mümkündür: "*İçinde insan türünün belli bir biçimde üretildiği, topluma hazırlanma sürecinin belli bir ölçüde ilk ve etkili biçimde cereyan ettiği, cinsel ilişkilerin belli bir biçimde düzenlendiği eşler, ana-babalarla çocuklar arasında belli bir ölçüde içten, sıcak, güven verici ilişkilerin kurulduğu, yine içinde bulunulan toplumsal düzene göre ekonomik etkinliklerin az ya da çok bir ölçüde yer aldığı toplumsal kurumdur* (Ozankaya, 1979, 233).

1.3. Çocuk Ruh Sağlığı

Çocuk ruh sağlığı kavramına geçmeden önce genel anlamda ruh sağlığının tanımlanması, çocuk ruh sağlığı kavramının daha kolay anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Her ne kadar genel ruh sağlığı kavramını tanımlamak bazı nedenler dolayısıyla zor olsa da ruh sağlığını anlama konusundaki bazı kriterler (olgunlaşma, normallik, uyum, denge, kendilik algısı ve bireysel farkındalık gibi) tanımlamayı kolaylaştırabilmektedir (Yapıcı, 2011). Zaten ruh sağlığı kavramına dair yapılan bazı tanımlamalara (Hökelekli, 2015; Holm, 2004; Budak, 2000; Yapıcı, 2007; Yaparel, 1987) bakıldığında da, bu tanımların bahsi geçen kriterleri içerdikleri anlaşılmaktadır. Alan yazında var olan bazı tanımlamalardan hareketle, ruh sağlığı kavramının geniş anlamda; "*kişinin kendisiyle, çevresiyle ve inandığı yüce varlıkla uyum içinde olması*" şeklinde tanımlanması uygun görünmektedir (Hökelekli, 2015, 72).

Ruh sağlığı kavramının erişkinler için yapılmış olan bu tanımı, genellikle çocuk ruh sağlığı kavramının tanımı için de geçerlidir. Ancak çocuğun sürekli gelişen ve değişen bir varlık olduğu düşünüldüğünde biraz değişik ölçütler ön plana çıkabilmektedir (Yörükoğlu, 1998, 21). Çünkü çocuğun gelişim dönemlerinin kendine özgü birtakım nitelikleri vardır (Seçer, 26 Ağustos 2023). Bu bağlamda, çocuk ruh sağlığını anlamak için çocukların sürekli ve hızlı bir gelişim sürdürdüğü unutulmamalı, kritik dönemlere ve çevresel aktörlere dikkat edilmelidir (Uncu vd., 2021). Ayrıca, çocuğun anne-baba ile geçireceği ilk yılların onun ruh sağlığı üzerinde en önemli etken olacağı da bilinmelidir. Çünkü başta anne olmak üzere diğer aile bireyleri, olumlu ya da olumsuz etkileriyle çocuğu bir birey olarak hazırlamakta ya da onun gelecekteki yaşantısı için temeller oluşturmaktadırlar (Psikoloji Bilimi, 27 Ağustos 2023). Sonuç olarak, genel ruh sağlığı için yapılan yaygın tanımın bazı ölçütler dikkate alınmak kaydıyla çocuk ruh sağlığı kavramı için de yapılabileceği söylenebilir.

2. Aile ve Din İlişkisi

İnsan yaşamında önemli rolü olan aile ve din kurumlarının kendi aralarında sıkı bir ilişkisi vardır. Bu ilişkide din genellikle ailenin lehine emir, yasak ve tavsiyeler sunarak olumlu bir tavır ortaya koyarken; aile veya ebeveynler ise dinin bu emir, yasak ve tavsiyelerine karşı genellikle olumlu ve olumsuz şekilde iki yönlü bir tutum sergilerler. Buradan hareketle, dünya üzerindeki bütün dinler için ailenin büyük önem arz ettiği söylenebilir. Zira hemen bütün dinler üremeyi teşvik etme, boşanmayı engelleme veya zorlaştırma gibi kurallarla hem aileyi korumak hem de aile üzerinden dinin bekasını sağlamak için önlemler almıştır (Selman, 2018). Diğer bir ifadeyle dinin; aile içi dayanışmayı vurgulaması, aile değerlerine önem vermesi, aile bireyleri arasındaki ilişkiyi düzenleyerek aile kurumunun mutluluğuna ve düzenine yardımcı olması ve sosyal ilişkilerin geliştirilmesine katkı sunması onun aileye yönelik olumlu bakışını ön plana çıkarmaktadır (D'Antonio, 1982). Sonuçta hemen bütün dinler aileyi korumak ve sağlıklı bir şekilde devamını sağlamak için karı-koca ilişkilerinin hangi esaslar üzerine kurulacağı, aile üyelerinin birbiri üzerindeki hak ve görevleri, aile üyelerinin rolleri, çocukların geleceğe hazırlanması gibi konularla ilgili prensipler belirlemişlerdir (Selman, 2018). İslam dini de aile hayatına büyük önem vermiş, insanları huzurlu bir hayat için aile kurmaya teşvik etmiş (Dodurgalı, 2011) ve buna dair ilkeler belirlemiştir (Çelik, 2010; Aydın, 2012; Aydın, 2021). Bu bağlamda, Kur'an ve sünnet birlikte düşünüldüğünde denebilir ki, İslam dininde eş seçiminden ebeveynlerin çocuklarına nasıl davranması gerektiğine kadar geniş bir yelpazedeki birçok hususta ilkeler belirlenmiştir (Selman, 2018).

Aileden dine yönelik tutumlara gelince, bu tutumların olumlu ve olumsuz olmak üzere temelde iki yönlü olduğu söylenebilir. Buna göre, ebeveynlerin dine yönelik olumlu tutumlarının olması, öncelikle o dinin üyesinin artmasına ve varlığını sürdürmesine yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte aile dinin öğrenilmesinde, dini pratiklerin yerine getirilmesinde (Kurt, 2009), birçok dini ve ahlaki davranışın kazanılmasında etkin rol oynamaktadır. Böylece küçüklüğünden beri anne-babasını dini vecibelerini yerine getirirken gören bireylerin taklit ve koşullanma yoluyla bu davranışları elde etmesi ve belirli bir yaşa geldikten sonra benzer tavırları sergilemeleri de kaçınılmaz olmaktadır (Selman, 2018). Bu tür aileler, aileye yeni bir üyenin dahil olması, sünnet, doğum kontrolü, boşanma, ölümle ilgili törenler gibi aileyi yakından ilgilendiren birçok olayda dinin rehberliğine başvurmaktadır (Kılınçer, 2021). Ayrıca, bir dine mensup olan aileler hayatlarını dini kabullere göre düzenlemekte ve yaşadıkları problemlerde çözüm için dine başvurmaktadırlar. (Kılınçer, 2022; Kılınçer, 2021). Sonuç olarak, ailenin dine yönelik olumlu bir tutuma sahip olması, genel itibariyle ebeveynler arsındaki birlikteliğin ve ailenin temellerinin sağlam olmasında, ebeveyn ile ço-

cuklar arasındaki ilişkilerin sağlıklı olmasında, gelecek nesillerin dini ve ahlaki şahsiyet kazanmasında önemli bir etken olabilmektedir. Nitekim konuyla ilgili yapılan birtakım çalışmalar, aileden dine yönelik olumlu tutumlar olması halinde aile ile din arasında pozitif yönlü ilişkilerin ön plana çıktığını göstermektedir. Zira bu çalışmalar, inanç, ibadet ve dindarlığın evlilik kalitesini artırdığını (İlerisoy-Mehmedoğlu, 2021); çocuğa yönelik şiddet konusunda ortaya çıkabilecek risk faktörlerini azalttığını, ebeveyn çocuk ilişkisinin kalitesini olumlu etkilediğini; şiddete maruz kalma sonrasında bireylerin iyileşme sürecine olumlu katkı sunduğunu (Davarcı-Kayıklık, 2016; Yapıcı, 2018), evlilik doyumunu arttırdığını, evlilikte problem çözmeye katkı sunduğunu (Hünler, 2002); evlilik uyumuna, çift doyumuna, çift uzlaşmasına ve çift kaynaşmasına (Geçioğlu-Kayıklık, 2019) destek verdiğini ortaya koymaktadır.

Buna karşın, aileden dine yönelik olumsuz tutum takınılması veya ilgisiz bir tavır sergilenmesi sonucunda ise, aile bireyleri dinin emir, yasak ve tavsiyelerine uymayabilir, dikkate almayabilir veya onların aleyhinde davranış sergileyebilir. Böylece aile, dinin onun lehine yapmaya çalıştıklarını boşa çıkarabilir ve dinin kendisine sağlayabileceği tüm faydalardan da yararlanamayabilir. Ayrıca dine karşı olumsuz tutum takınan ailelerde görülen muhtemel önemli sonuçlardan biri de boşanmaların daha kolay bir hale gelmesidir. Genel anlamda dinler özelde ise İslam dini, zorunlu durumlar dışında boşanmaya sıcak bakmamış ve mümkün olduğunca ailenin devamından yana bir tavır ortaya koymuştur (Aydın, 24 Ağustos 2023; Ünal, 2013; Aydın, 1989; İmamoğlu-Ferah, 2019). Zira boşanmış olan yetişkinlerin ve bu kişilerin çocuklarının; dini reddetme olasılıklarının daha yüksek olduğu ve dinin sunduğu olumlu psiko-sosyal kaynaklara erişimlerinin daha düşük düzeyde kaldığı yapılan bazı çalışmalarda da ortaya konulmuştur (İmamoğlu-Ferah, 2019). Sonuç olarak, ebeveynlerin dine yönelik olumsuz tutumları veya ilgisizlikleri genel itibariyle ebeveynler arasındaki birlikteliği ve ailenin temellerinin sağlıklı olmasını, ebeveyn ile çocuklar arasındaki sağlıklı ilişkileri ve çocukların dini ve ahlaki şahsiyet kazanmasını geciktirecek veya engelleyebilecektir (Karaköse, 20 Ağustos 2023). Nitekim konuyla ilgili yapılan bazı çalışmalara bakıldığında da, bu durum daha iyi anlaşılmaktadır. Yapılan çalışmalarda, boşanmış ailelerdeki annelerin dine ilgi düzeylerinin boşanmamış olan ailelerdeki annelerden daha az olduğu (Gülmez-Karadağ, 2020); boşanan bireylerin dini pratikleri yerine getirme açısından zayıf oldukları (Mişe, 2015); dini inanışların veya anlayışların farklı olması durumunda ailede çatışmaların olduğu (Psikoterapi Atölyesi, 10 Ağustos 2023); dinin yanlış yöntemlerle öğretilmesinin ise aile bireylerini suçluluk ve baskıya yöneltip rasyonel düşünme becerisini kesintiye uğrattığı (İlerisoy-Mehmedoğlu, 2021) tespit edilmiştir.

3. Ebeveynlerin Dini Tutumları İle Çocuk Ruh Sağlığı İlişkisi

3.1. Aile Yapısı ve Çocuk Ruh Sağlığı

Ebeveynlerin dine yönelik olumlu ve olumsuz tutumları, ailenin yapısı ve uyumu üzerinde etkili olmaktadır. Ebeveynlerin dine yönelik tutumlarının olumlu olması, iç güdümlü bir dindarlık modeline sahip olmaları durumunda dinin emir, yasak ve tavsiyelerini kendi yaşamlarına uygulama düzeyleri artmakta ve bu da yetiştirdikleri çocukların yaşamlarına olumlu yansıyabilmektedir. Zira dini inançlarını yaşamlarının merkezine alan anne-babaların ebeveyn tutumlarının özünü de dini yaşamları oluşturmaktadır (Frosh, 2004, akt. Yıldız, 2017). Zaten konuyla ilgili yerli ve yabancı çalışmaların çoğu, dindarlık ile evlilik ve aile ilişkileri arasında pozitif bir ilişkiye işaret etmektedir. Örneğin dinin evlilik ve aile ilişkilerinde oynadığı rolü inceleyen araştırma bulguları dinin, evlilik memnuniyeti ve istikrarını artırdığını göstermektedir (Spilman vd., 2013). Benzer diğer bazı çalışmalar da, dindarlığın artmasıyla aile geçimsizliğinin azaldığını (Lambert-Dollahite, 2006); eşlerin birbirine dua etmesinin saygısızlığı ve eşlerin birbirine vereceği duygusal zararı belli oranda engellediğini; dinin etkisini hissetme ile evlilikte sorun çözme arasında olumlu ilişki olduğunu (Arvas-Hökelekli, 2017); dindar çiftlerin dindar olmayan çiftlere göre daha yüksek mutluluk düzeyine sahip olduğunu (Schramm vd., 2012); dindarlığın evlilik memnuniyetine ve evliliklerin uzun ömürlü oluşuna katkı sağladığını (Ellison vd., 2010); benzer dini inanç ve uygulamalara sahip olan eşlerin mutluluk düzeylerinin ve ilişki doyumlarının daha yüksek olduğunu, daha az çatışma yaşadıklarını ve boşanma olasılıklarının daha az olduğunu (Myers, 2006); dindarlığın çiftlerin evlilik doyumlarını artırdığını ve eşler arası anlaşmazlıkların çözümünde olumlu etkilerinin olduğunu ortaya koymaktadır (Arvas-Hökelekli, 2017; Geçioğlu, 2019; Geçioğlu-Kayıklık, 2019; Arvas, 2017).

Buradan hareketle denebilir ki, dinin aile ile ilgili öne sürdüğü hususları dikkate alan ve doğru yollarla uygulamaya çalışan ailelerde eşler arası uyum daha iyi olacak ve bu da sağlıklı bir aile yapısını beraberinde getirebilecektir. Dolayısıyla böyle bir ailede yetişen çocuklar yeterince sevgi, ilgi, şefkat ve saygı görecektir. Böylece bu çocuklar, çocukluklarından itibaren ruhsal olarak özgüven sahibi olabilecek; kendisine ve çevresine saygılı, hoşgörülü ve açık fikirli bir karakter sergileyebilecektir (Bilecik, 2017; Aydın, 26 Ağustos 2023). Ayrıca ailelerinin dine yönelik olumlu tutumları dolayısıyla ailede belli düzeyde güvene dayalı ve olumlu bir ortam olacağından çocuklar bebekliklerinden itibaren insanlara güvenli olarak bağlanma özelliklerini artırabilecektir. Bu şekilde ileriki dönemlerde de güvene dayalı yakın ilişkiler kurabileceklerdir. Zaten bu tür bir aile ortamında yetişen çocukların hem çocukluk hem de ileriki dönemlerinde özsaygılarının diğer akranlarına kıyasla daha yüksek olduğu; yalnız kalmaktan korkmadıkları

ve psikolojik sağlıklarının daha iyi olduğu tespit edilmiştir (Şahin, 2017; Abanoz, 2020). Sonuç olarak, ebeveynlerin dine yönelik olumlu tutumları ve buna göre yaşamaya çalışmaları ebeveynleri doğrudan ve olumlu; çocukların ruh sağlığını ise, dolaylı ve olumlu şekilde etkileyebilmektedir.

Buna karşın, ebeveynlerin dine yönelik tutumlarının olumsuz olduğu, dine karşı ilgisizliğin görüldüğü veya dini eğitimin yanlış yöntemlerle verildiği ailelerde ise, dinde öngörülen sevgi, saygı, hoşgörü, sadakat, affetme, adalet ve fedakârlık gibi değerlerden belli düzeyde bir uzaklaşma söz konusu olur; dini değerler giderek zayıflar ve aile içi sorunlar artabilir (Yılmaz, 2010). Zira günümüzde daha şekilci ve daha yüzeysel bir kimliğe bürünen dindarlığın evlilik hayatı üzerindeki olumlu etkilerinin gittikçe zayıfladığı da ifade edilmektedir (Arvas-Hökelekli, 2017). Sonuçta, ebeveynlerin dine yönelik olumsuz tutumları, din eğitimi eksiklikleri, dini ve ahlaki görüş ayrılıkları ya da dini önemsememeleri kendi aralarındaki uyumu azaltmakta ve ailenin sağlıksız bir yapıda olmasına yol açabilmektedir. Bu durum sadece ebeveynlerin değil çocuklarının ruh sağlığını da olumsuz şekilde etkilemektedir.

Nitekim dini ve ahlaki değerlerden uzak bir aile yapısı içinde yetişen çocukların ruhsal dünyalarında büyük bir boşluğun oluşabileceği bazı araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir (Doğan, 2020). Çünkü eşler arası uyumsuzluğun olduğu ailelerdeki ebeveynler çocuklarına genel olarak açık düşmanlık yapabilmekte, kıyıcı davranabilmekte, başarma duygularını engelleyebilmektedirler. Bu da çocuklarda açık nevrotik durumların ortaya çıkmasına ve sonuçta bu çocukların katı bir kişilik ve acımasız bir karakter yapısı geliştirmesine yol açabilmektedir. Ayrıca bozuk ve düzensiz aile ortamı, ileride çocuğun da şiddete meyilli olmasına yol açabilir (Bakırcıoğlu, 2010). Yine bu tür ailelerde yetişen çocuklar, kendilerini değersiz hissedebilmekte ve yeni ilişkiler kurmada çekingen davranabilmektedirler (Apaydın, 2001). Bunların yanı sıra, ailede şiddete tanık olan çocuklar bunalım, gerginlik, yalnız kalma korkusu, stres ve suçluluk duygusu yaşayabilmektedirler (Yörükoğlu, 1998; Osofsky 1995, 1999; Dinçer-Yüksel, 2018; Doksat, 2011). Bu da çocukların çekingen, korkak, içine kapanık, saldırgan bir ruh haline bürünmesine sebep olabilmektedir (Yılmaz, 2010).

Ayrıca burada belirtmek gerekir ki, boşanma da genellikle eşler arası uyumsuzluğun olduğu sağlıksız yapıdaki ailelerde meydana gelmektedir. Boşanmanın çocuk ruh sağlığı üzerindeki muhtemel olumsuz etkilerine bakıldığında da, sağlıksız ailelerdeki çocukların ruhsal yapılarındaki benzer durumlar görülmektedir. Yani bu çocuklar da utanma, sıkılma, suçluluk, yalnızlık duyguları yaşamaktadır (Özgüven, 2010). Zaten yapılan çalışmalara bakıldığında da, bu durumu destekleyen sonuçların tespit edildiği görülmektedir. Örneğin boşanmış ailelerdeki çocukların diğer ailelerdeki çocuklara göre daha fazla depresyon riski taşıdığı (Bakırcıoğlu, 2010), psikolojik problem düzeylerinin daha yüksek

olduğu, derin üzüntü yaşadıkları, ebeveynlerine öfke duydukları (Yıldız, 2015), etkisizlik ve yetersizlik duygusu yaşadıkları, sıklıkla saldırgan davranışlar gösterdikleri, evli anne ve babaların çocuklarına kıyasla çok daha bağımlı, saldırgan, ağlayan, talepkâr, şefkatsiz ve laf dinlemez oldukları (Yörükoğlu, 1998; Bilici, 2014; Çetinkaya, 2010), yalnız bırakılma, terkedilme, unutulma ve gelecek korkusu yaşadıkları tespit edilmiştir (Erdim-Ergün, 2016; Cirhinlioğlu, 2010b; Akdemir, 2022; Uncu vd., 2021; Bilici, 2018).

3.2. Aile İçi İletişim ve Çocuk Ruh Sağlığı

Ebeveynlerin dine yönelik olumlu ve olumsuz tutumları aile içindeki iletişimin yapısını ve dolayısıyla çocuk ruh sağlığını da etkileyebilmektedir. Bu bağlamda, olumlu bir dini tutuma sahip olan ve buna göre yaşamaya çalışan ebeveynler, genelde gerek kendi aralarındaki sorunları gerekse çocuklarıyla olan sorunlarını konuşarak ve danışarak çözmeye çalışmaktadırlar. Bu tür ailelerde aklın ön planda olduğu tartışmalar olsa da çekişme, kavga, gürültü ve gerginlik pek görülmez. Ayıca açıklık ve doğruluk iletişimin en sağlıklı dayanağı olarak kabul edilir (Bakırcıoğlu, 2010). Zaten anne-babanın çocukla sağlıklı iletişim kurabilmesinin temeli, öncelikle anne-babanın kendi arasındaki ilişkinin sağlıklı olmasına bağlıdır (İmamoğlu, 2015). Dine olumlu yönde tutum takınan aileler, çocuklarla sağlıklı ilişki kurmada dengeli ve tutarlı bir tutuma sahip olurlar. Aile içinde genellikle emir cümleleri, ayıplama, aşağılama ve suçlama gibi iletişim engellerine yer verilmez. Bu tür ailelerde çocuğun doğru davranışı ödüllendirilirken; yanlış davranışlar olduğunda farkındalık kazandırılarak, sevgi ortamında çözüme kavuşturulur. Böylece çocukta sağlıklı bir kişilik ve ruhsal yapı gelişir. Ayrıca çocuklarda düşmanlık duyguları azalır, isyankâr tutumlar sergilenmez (Çın, 2020a). Huzurlu ve sağlıklı iletişimin olduğu böyle bir aile ortamı, çocuğun içindeki saldırgan duyguların dengelenmesine de yardımcı olur (Tarhan, 2013). Ayrıca çocuk, kendisine değer ve önem verildiğini, kabul edildiğini, buna bağlı olarak da sevildiğini hisseder ve rahatlar. Bu durum çocuğun benlik saygısının artmasına, kendisini dinleyen kişiye yakınlık duymasına katkı sağlar (Çetinkaya, 2010; Yılmaz, 29 Ağustos 2023). Sonuç olarak, ebeveynlerin dine yönelik olumlu tutumları hem kendi hem de çocuklarıyla olan iletişimlerine olumlu yansıyacak bu da dolaylı olarak çocukların ruh sağlığını olumlu yönde etkileyebilecektir.

Buna karşın, eğer ebeveynler dine yönelik olumsuz tutumlara sahipse, dini önemsemiyorsa veya dinin emir, yasak ve tavsiyelerini uygularken yanlış yöntemler kullanıyorsa din tarafından desteklenen söz konusu iletişim kuralları aile içi iletişim engellerinin yaşanmasında önleyici rol üstlenemeyecektir. Bu bağlamda, çocukla olumlu iletişimi olmayan, iletişim engellerini sıkça kullanan ve dinin bu konudaki tavsiyelerini dikkate almayan ebeveynler muhtemelen çocuğa

sevgi göstermeyecek, onu reddedecek ve çocuğun ruhsal durumuna önemli zararlar verebilecektir. Bu tür çocuklar zamanla sevgi beklemez bir kişilik oluşturarak insanları düşman gibi görebilecek ve kendisini başkalarına karşı korumaya çalışacaktır. İnsanlarla arasına duvarlar örerek insanlarla ve kendisiyle barışık olamayacaktır (Dodurgalı, 2011). Yine devamlı tenkit gören çocuk, kınanma ve utanma duygularını yaşayacaktır (Teyfurov, 2014). Ayrıca aile içinde ebeveynin aşağılayıcı üslup kullanması ve öfkeli oluşu, çocuğun bu durumu içselleştirmesinin yanında olumsuz, saldırgan tutum ve davranışlara yönelmesine (Tarhan, 2013), kendini ailesi nezdinde değersiz görmesine yol açabilecektir (Yılmaz, 2010). İletişim yapısı bozuk olan aileler, çocukların savunmaya geçmesine, işbirliğine yanaşmamasına, içe kapanmasına; gücenme, kızgınlık, öfke ve düşmanlık duygularını yaşamasına; anneye babaya bağımlı olmasına, kendisini değersiz ve yetersiz görmesine yol açabilmektedir (Yılmaz, 29 Ağustos 2023). Zaten ailedeki iletişim engelleri dolayısıyla çocukların ruhsal durumlarının olumsuz yönde etkilendiği yapılan bazı araştırmalarda da ortaya konulmaktadır (Turan, 2013). Sonuç olarak, ebeveynlerin dine yönelik olumsuz tutumları, ilgisizlikleri veya yanlış din eğitiminde yanlış yöntemler kullanmaları onların günlük hayatlarında hem kendileriyle hem de çocuklarıyla iletişim engelleri yaşamalarına ve dolayısıyla da çocuklarının ruh sağlığının olumsuz yönde etkilenmesine yol açabilmektedir.

3.3. Dini Şahsiyet İnşası, Ahlak Eğitimi ve Çocuk Ruh Sağlığı

Ebeveynlerin dine yönelik olumlu ve olumsuz tutumlarının ekili olabileceği bir diğer husus ise, çocuklarda dini şahsiyet inşa etme ve ahlak eğitimi verme konusudur. Buna göre, anne-baba davranışları çocuğun şahsiyetinin gelişmesinde nasıl yönlendiriciyse, dini tavırları da dini şahsiyet oluşumunda o denli etkilidir (Aydın, 1996; Çın, 2020b). Şu hâlde, ailedeki dini hayat ne kadar güçlü ve tutarlı ise çocuğun dini şahsiyeti de o derece gelişmiş olacaktır (İmamoğlu, 2015). Bu durum İslam dini söz konusu olduğunda da benzerdir (Alpaydın, 2015). Yapılan teorik ve saha çalışmaları da bunu desteklemektedir (Özdemir, 2019; İmamoğlu, 2015; Aybey, 2018; Aybey, 2017; Bilecik, 2017). Bu bilgilerden yola çıkarak denebilir ki, dine yönelik olumlu tutumları dolayısıyla ebeveynler tarafından çocuğa kazandırılan dinî duygu ve inanç kavramı ne kadar güçlü olursa, çocuk kendini ruhen o kadar güçlü hisseder. Örneğin bir çocuk, şekilsel olsa da, Allah'a inanmakla kendini güçlenmiş ve O'na yakınlaşmış hissedebilir. Allah'ın, kendisini her zaman koruyacağına ve suçlarını affedeceğine inanmak çocuğa büyük bir rahatlık ve huzur verir. Ebeveynin olumlu dini tutumu dolayısıyla sağlıklı bir dini şahsiyet inşasına sahip olan çocuk; hayatı güzel ve yaşamaya değer bulur, yaşama sevinci artar; kendisine yardım edecek ve onu koruyacak bir gücü hissettiği için

emniyet, güven, dayanma, korunma, sığınma, kabul görme gibi ihtiyaçları karşılanır (Rehabilitasyon.com, 26 Ağustos 2023) ve ileride hayatı anlamlandırma konusunda büyük bir avantaj elde eder (Yazıbaşı, 2017). Nitekim konuyla ilgili yapılan bazı çalışmalarda, üstün bir güç tarafından korunduğunu bilmenin ve sıkıntıya düştüğünde bu güce sığınmanın, çocuk ve ergen psikolojisi üzerinde koruyucu bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir (Gürsu, 2015). Sonuç olarak, çocuğun içinde yetiştiği ailedeki ebeveynlerin dine yönelik olumlu tutumlara sahip olmaları ve dolayısıyla çocuklarına karşı ilgi ve sevgiyle yaklaşmaları, bir yandan çocuğun sağlam bir dinî kişilik geliştirmesine yardımcı olurken; diğer yandan çocuğun ruh sağlığının olumlu yönde etkilenmesine katkı sağlayacaktır (Kımter, 2015).

Öte yandan, ebeveynlerin dine yönelik olumlu ve olumsuz tutumları dolaylı olarak dinin bir yönü olan ahlak eğitiminin niteliğini de etkilemektedir. Elbette dine dayalı olarak verilecek bir ahlak eğitimi dolaylı olarak çocuk ruh sağlığı üzerinde olumlu şekilde etkili olabilecektir. Buna göre, dine yönelik olumlu tutumları olan ebeveynler, bu ahlaki kuralları önce kendileri öğrenecek ve uygulayacak akabinde de sahibi oldukları çocuklara bu yapıyı öğretmeye çalışacaklardır. Nitekim çocuğun ahlaki eğitimini dini referanslardan bağımsız düşünmek ve yürütmek pek mümkün değildir (Hökelekli, 2016; Aydın, 2021). Örneğin bir çalışmada, dindarlık düzeyi yüksek olan katılımcıların ahlaki çözülme eğilimlerinin düşük olduğu (Gülmez, 2014) yani dindarlık düzeyi yüksek ve dine yönelik olumlu tutumları olan katılımcıların ahlaki anlamda dejenere olmalarının düşük bir olasılık olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda denebilir ki, ebeveynlerin dine yönelik olumlu tutumları dolayısıyla doğru yöntemlerle çocuklarına öğretmeye ve yaşatmaya çalıştıkları ahlak kuralları çocukların ruhsal dünyası üzerinde olumlu etkiler yapabilecektir. Çünkü dini/İslami referanslara dayalı olarak ve doğru yöntemlerle öğretilmeye çalışılan ahlak kuralları çocukların geleceğe ümit ve sevgi ile bakmalarını sağlayarak onları sağlam, dengeli ve tutarlı bir kişiliğe kavuşturacaktır (Öcal, 1991). Ayrıca bu şekilde yetiştirilen bir çocuk, din ve ahlak eğitimi sayesinde otokontrol ve öz disiplini sağlama, öfkesine hâkim olma, başkalarının öfkesini kışkırtmama, kendisi ve çevresiyle sağlıklı sınırlar koyma, mahremiyetini koruma, değerlerine sahip çıkma ve hayatı anlamlandırma gibi pek çok beceri kazanacaktır (Davarcı-Kayıklık, 2016). Sonuç olarak, ailede dine dayalı bir ahlaki yaşam ve eğitim ebeveynin kendi ruh sağlığını olumlu yönde etkilediği kadar çocuklarının ruh sağlığını da olumlu yönde etkileyecektir.

Buna karşın, dine yönelik olumsuz tutumu olan, ihmalkâr davranan ya da dini yalış yöntemlerle öğretmeye çalışan ebeveynlerin ise çocuklarına sağlıklı bir dini şahsiyet kazandırmaları zordur. Dini ihtiyaçlarının ihmal edilmesi veya yanlış yollarla giderilmeye çalışılması sebebiyle çocuk, din ile ruhen temas kuramaz, ona karşı olumsuz bir tavır takınır veya aşırı dini baskılarla anormal

davranışlar gösterir (Aydın, 1996). Söz gelimi; korku ve ceza ağırlıklı bir din anlatımı, çocuğun zihninde Tanrı'nın ceza veren bir varlık olarak yerleşmesine dolayısıyla da dinden içten içe nefret etmesine yol açabilir. Bu durumun en önemli etkisi ise, çocuğun kişilik yapısı üzerinde ortaya çıkar (İmamoğlu, 2015). Zira son yıllarda çocuk psikiyatrisi kliniğine başvuran hastalar arasında baskıcı din eğitimine maruz kalan çocukların sayısının arttığı ifade edilmektedir (Özdemir, 2002). Ayrıca, dine ve ibadetlere karşı ilgisiz olan ailelerde çocukların dinî duyguları yine gelişecek olsa da bu gelişme gecikerek gerçekleşecek ve sağlıksız olacaktır (Karaköse, 20 Ağustos 2023). Çocuktaki dini duygunun yok sayılması ya da çocuğun duygusal gelişimi bilinmeden, baskı ve zorlamaya dayalı, katı ve bilinçsiz yöntemlerle din eğitiminin uygulanması da çocuktaki dini duygunun körelmesine, onun dinden uzaklaşmasına neden olabilmekte; duygu dengelerinde sarsılmalara yola açarak ruhsal gelişimine zarar verebilmektedir. Hatta bu tür dine dayalı korkuların oluşturduğu ruhsal bozukluklar çok daha ağır ve tedaviye direnç gösteren bozukluklar olmaktadır (Türk, 2014; Hökelekli, 2016). Kendisine olumsuz dini telkin verilmesi, dini ihtiyaçlarının ihmal edilmesi veya verilen din eğitiminin korkutucu ve cezalandırıcı yönünün ön planda tutulması, çocuğun özgüveninin ve benlik saygısının düşük olmasına; her an yanlış yapma korkusundan dolayı son derece çekingen ve kendisini köşeye sıkışmış hissetmesine; kendini alınyazısının oyuncağı gibi görmeye başlamasına; özgür iradesini kullanamayan, sorumluluk alamayan, tüm iyilik ve kötülüklerin kendi dışında olduğuna inanan bir kişilik geliştirmesine; baskıcı, katı ve esneklikten uzak bir vicdana sahip olmasına; kendisini olduğu gibi başkalarını da günahkâr olarak görmesine ve dolayısıyla diğer insanlara karşı acımasız ve bağnaz davranmasına sebep olabilecektir (Kımter, 2015). Sonuç olarak, olumlu bir dini anlayış ve tutumun çocukluktan itibaren yaşamı boyunca kendisine sağlayabileceği ruhsal faydalardan (anlam bulma, sığınma ve bağlanma ihtiyacını karşılama, ümitvar olma, zorluklarla baş etme, sosyal destek bulma vb.) da mahrum kalabilecektir.

Diğer yandan, dine yönelik tutumları olumsuz yönde olan, yanlış yöntemlerle ahlak eğitimi vermeye çalışan veya dine ve dolayısıyla ahlak kurallarının öğretimine ilgisiz olan ebeveynlerin, bu durumu sahibi oldukları çocuklarına da yansıtmaları kuvvetle muhtemeldir. Kendileri dini ve ahlaki kuralları önemsemeyebilecekleri gibi çocuklarına da bunu yansıtabilirler. Bu kuralları öğrenmeyen çocuğun günlük yaşamında birtakım ruhsal ve davranışsal sorunlar yaşaması da olağan hale gelebilecektir. Dine yönelik tutumları olumsuz olan, dine ilgisiz olan veya korku ağırlıklı din eğitimi veren ailelerdeki çocukların sorumluluk duygusuyla değil üstün güçlerin korkusuyla hareket ettikleri (Yörükoğlu, 1998), genellikle esnek, gerçekçi ve hoşgörülü olamadıkları, iç dünyalarında çatışmalar ve kaygı yaşadıkları, vicdan ve merhamet duygularının olumsuz yönde etkilendiği bazı çalışmalarda ifade edilmektedir (İmamoğlu, 2015). Ayrıca özellikle ah-

lak ve değer öğreniminde çocuklara verilen cezalar onların küçük düşmesinin yanı sıra ileride insanlara veya değerlere karşı olumsuz duygular beslemelerine ve olumsuz ahlak yapısına sahip olmalarına yol açabilmektedir (Özdemir, 2019). Bunlarla birlikte, bu tür ailelerdeki çocuklar yalan konuşma, aşırı tepki ve öfke gösterme, yalnızlık duygusu yaşama ve içe kapanma gibi psikolojik sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar (Gümrükçüoğlu, 2020). Yine ebeveynlerin bazı hatalı tutumları da din ve ahlak eğitiminin eksik veya bozuk olmasında etkili olabilmekte ve bu da çocukların ruhsal durumlarını olumsuz şekilde etkileyebilmektedir. Örneğin aşırı ilgili ve koruyucu tutuma sahip ailelerde ölçüsüzce gösterilen sevgi ve hoşgörü; çocuğun duygusal tatminsizliğine, bencilliğine, şımarıklığına ve mutsuzluğuna, sürekli onay beklemesine, kararsız ve tahammülsüz bir yapıya sahip olmasına yol açabilmektedir. (Yörükoğlu, 1986). Nihayetinde, dine yönelik olumsuz tutumları dolayısıyla bazı ebeveynler dine dayalı ahlak ilkelerini beklenilen düzeyde çocuklarına veremeyebilir. Bu da hem ailelerin hem de içinde yetişen çocukların ruh sağlığını olumsuz yönde etkileyebilir.

Değerlendirme

İnsan yaşamında önemli bir yere sahip olan aile ve din kurumları, çocukluk döneminden itibaren bireyin zihinsel ve fiziksel yönü üzerinde etkili olduğu kadar ruhsal yönü üzerinde de etkili olmaktadır. Aile, bireyin yaşamında beslenmeden sevgi ihtiyacının karşılanmasına; fiziksel gelişiminden psikolojik gelişiminin sağlanmasına; eğitimden dini ve ahlaki değerlerin kazanılmasına kadar birçok alanda etkili olurken; din ise, genel anlamda insan davranışına yön vermesi, yaşamına anlam kazandırması, kutsal ile irtibatını sağlaması ve manevi dünyasının sağlamlaştırılması gibi hususlarda etkili olmaktadır. Bu sebeple, insan yaşamını kökten etkileyen bu iki kurumun, birbirinden ayrı olduğunu düşünmek pek mümkün değildir. Nitekim din ailenin kuruluşundan itibaren hemen tüm süreçleriyle ilgili emir, yasak veya tavsiyeler sunarak ailenin korunmasına ve devama katkı sağlarken; aile ise, dinin bireylere öğretilmesinde ve gelecek nesillere aktarılmasında ilk eğitim kurumu görevini üstlenerek dinin yaşamasına veya devam etmesine katkı sağlamaktadır.

Bu bağlamda, dinin genellikle aileye tek yönlü ve olumlu bir yaklaşım sergilediği; ailenin ise dine yönelik olarak olumlu ve olumsuz olmak üzere çift yönlü tutum takındığı ifade edilebilir. Bu da demek oluyor ki, her ne kadar dinler ve özellikle İslam dini sağlıklı bir ailenin oluşması ve devam etmesi, aile içi iletişimin sağlıklı yürümesi, bireylerin sağlıklı bir dini şahsiyet kazanması ve ahlak eğitimi alması için gerekli olan hususları inananlarına sunmuş olsa da, ebeveynlerin bu hususları dikkate alıp almama noktasında farklı tutum takınmaları aile yapısı, aile içi iletişim, dini şahsiyet inşası ve ahlak eğitimi gibi konularda

olumlu veya olumsuz sonuçlar meydana getirebilmektedir. İşte bu noktada dinler ve özellikle İslam dini, aile hayatının diğer alanlarında olduğu gibi, çocuk ruh sağlığı konusunda da ebeveynlere olumlu sonuçlar elde etmenin yollarını sunmaktadır. Ancak ailelerin bu yolları dikkate alıp almama durumları çocukların ruh sağlığı üzerinde farklı etkilerin görülmesine yol açmaktadır. Bu kapsamda, ebeveynlerin dinin emir, yasak ve tavsiyelerine olumlu bir tutumla yaklaşmaları, onları uygulamaları ve doğru yöntemlerle öğretmeleri çocuk ruh sağlığını olumlu yönde etkilerken; dine yönelik olumsuz tutum takınmaları, ilgisiz kalmaları veya yanlış yöntemlerle din eğitimi vermeleri ise, çocukların ruhsal yapısını olumsuz yönde etkilemektedir.

Bu bilgilerden hareketle denebilir ki, ebeveynlerin dine yönelik olumlu tutumları sağlıklı bir aile yapısının oluşmasına, aile içi iletişimin sağlıklı olmasına, sağlıklı bir dini şahsiyet kazanılmasına ve sağlıklı bir ahlak eğitiminin verilmesine yardımcı olacağı için çocuklar ruhsal olarak özgüven sahibi, kendisine ve çevresine saygılı, hoşgörülü ve açık fikirli olurlar. Ayrıca sağlam, dengeli ve tutarlı bir kişiliğe, otokontrole ve öz disipline sahip olurlar. Bunun yanında öfkesine hâkim olur, başkalarının öfkesini kışkırtmaz, öz mahremiyetini korur ve hayatı daha kolay anlamlandırabilirler. Bunlara karşın, ebeveynlerin dine yönelik olumsuz tutumları, ilgisizlikleri veya yanlış yöntemlerle din eğitimi vermeleri ise, sağlıklı bir aile yapısının oluşmasına, aile içi iletişimin sağlıklı olmasına, ahlak eğitiminin sağlanmasına ve çocuklarda olumlu dini şahsiyet inşasına engel olabileceği için çocuklar çocukluktan itibaren ruhsal olarak acımasız, şiddete meyilli, yeni ilişkiler kurmada çekingen, özgüvensiz, hoşgörüsüz, merhametsiz, sorumsuz, baskıcı, katı, acımasız ve bağnaz olabilirler. Ayrıca kendilerini değersiz hissedebilir, bunalım ve gerginlik yaşayabilir, yalnız kalacağı korkusuna kapılabilir, duygusal stres, depresyon, anksiyete ve uyku bozuklukları yaşayabilirler. Kendilerini değersiz veya sevilmeye layık olmayan, gelecek korkusu yaşayan, hayattan zevk alamayan, yaşam sevinci ve umudunu kaybetmiş hissedebilirler. Bunların yanı sıra, ailesi nezdinde kendilerini değersiz görebilir, yalan konuşabilir, aşırı tepki ve öfke gösterebilir ve içe kapanabilirler.

Bu çalışmada verilen tüm bilgiler dikkate alındığında, şu önerilerde bulunmak mümkündür: ***a)*** Dinin çocuk ruh sağlığı üzerindeki etkisiyle ilgili teorik ve saha çalışmaları (doğrudan veya dolaylı) oldukça yetersizdir ve bu konuda çalışma yapılması ve yapılacak bu çalışmalara göre de ailelerin ve din eğitimcilerinin yönlendirilmesi gerekmektedir. ***b)*** Ebeveynlerin dine yönelik tutumlarının çocuk ruh sağlığına olumlu yansıması için ebeveynlerin iç güdümlü bir dindarlık modeline sahip olmaları ve dindarlığın tüm boyutlarını yaşamlarına olumlu şekilde yansıtmaları oldukça önemlidir. ***c)*** Ebeveynlerin dine yönelik olumlu tutumları çocuğun ruh sağlığı açısından önem arz ettiği için örgün ve yaygın eğitimde anne-baba adaylarına bu konunun önemi, ilgili kurumların iş birliği ile

anlatılmalıdır. ***d)*** Ebeveynler dine yönelik olumsuz tutumların, ilgisizliğin ve din eğitiminde kullanılan yanlış yöntemlerin çocuk ruh sağlığını olumsuz etkileyeceğini bilmeli ve buna göre tedbir almalıdır. ***e)*** Dinin ve dolayısıyla ebeveynlerin dine yönelik tutumlarının çocuk ruh sağlığı üzerindeki olası etkilerinin olumlu yönde seyretmesi için din eğitimcileri, din görevlileri, pedagoglar ve çocuk psikologları birlikte çalışmalar yapmalıdır. ***f)*** Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda genellikle dinin ve dini tutumların çocuk ruh sağlığı üzerinde olumsuz etkileri üzerinde durulmuştur. Bu bakımdan, ebeveynlerin dini tutumlarının çocuk ruh sağlığı üzerindeki etkilerini tespit etmek için yapılacak olan çalışmaların en az olumsuz etkiler kadar olumlu etkileri de ortaya koyacak şekilde yürütülmesi, konunun daha etraflıca ve doğru tespit edilmesi açısından önem arz etmektedir.

Kaynakça

Abanoz, Süleyman. "6-12 Yaş Arası Çocukların Dini ve Ahlaki Gelişimlerinde Anne ve Babaların Rolü". *Türk Din Psikolojisi Dergisi* 1/1 (2020), 119-148.

Akdemir, Amine. "Boşanmış Aile Çocuklarının Sosyal Uyum Süreci ile Dindarlık Düzeyleri Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma". *Türk Din Psikolojisi Dergisi* 5 (2022), 11-46.

Allport, G. W.-Ross, J. M. "Personal Religious Orientation And Prejudice". *Journal of Personality and Social Psychology* 5/4 (1967), 432-443.

Alpaydın, Yusuf vd. *Çocukların Dinî Gelişiminde Ebeveynlerin Rolü: Beklentiler ve Zorlanma Alanları*. İstanbul: İlke Yayınları, 2015.

Alston, W. P. "Din". çev. Tümer. *AÜİFD* 18/1 (1970), 163-176.

Apaydın, Halil. "Aile İçi İletişimin Çocuğun Dinsel Gelişimine Etkisi". *OMÜİFD* 12/12-13 (2001), 319-337.

Arvas, F. B. *Dindarlığın Evlilik Doyumu Üzerindeki Etkileri ve Değerlerin, Dindarlık ve Evlilik Doyumu İlişkisi Üzerindeki Arabulucu Rolü*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Arvas, F. B.-Hökelekli, Hayati. "Dindarlık ile Evlilik Doyumu ve Evlilikte Sorun Çözme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme". *Değerler Eğitimi Dergisi* 15/34 (2017), 129-160.

Aybey, Salih. "4-6 Yaş Grubu Çocukların Gelişim Özellikleri Bağlamında Din Eğitimi". *Journal of Social And Humanities Sciences Research* (*JSHSR*) 4/12 (2017), 781-787.

Aybey, Salih. "Ailenin Dini Değerleri Aktarmadaki Rolü ve Bu Süreçte Dikkat Edilmesi Gereken İlkeler". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2018), 544-560.

Aydın, Ali Rıza. "Çocuğun Dini Şahsiyet Kazanmasında Ailenin Önemi" *OMÜİFD* 8/8 (1996), 211-220.

Aydın, M. A. "Aile". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 2/196-200. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Aydın, M. Z. "Ailede Dinî Yaşantının Çocuğun Kişilik Gelişimine Etkileri". Erişim 26/08/2023. https://www.mehmetzekiaydin.com/kaptan/dimg/20287223643171331554200 9-39.pdf.

Aydın, M. Z. "Allah'ın Hoşlanmadığı Helâl: Boşanma". Erişim 24 Ağustos 2023. https://www.mehmetzekiaydin.com/kaptan/dimg/26547223982237922854 2011-5.pdf.

Aydın, M. Z. "Çocuk Eğitiminde Ailenin Önemi". *Diyanet Aylık Dergi* 262 (Ekim 2012), 44-47.

Aydın, M. Z. "Müslüman Ailede Çocuk ve Çocuk Eğitiminde Sorumluklar". *Çocuk ve Medeniyet* 6/12 (2021), 47-78.

Bakırcıoğlu, Rasim. *Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı.* Ankara: Anı Yayınları, 3. Baskı, 2010.

Bilecik, Sümeyra. "Anne Baba Tutumlarının Bireylerin Din Algısına Etkisi". *Değerler Eğitimi Dergisi* 15/33 (2017), 7-38.

Bilgin, Vecdi. "Popüler Kültür ve Din: Dindarlığın Değişen Yüzü". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2003), 193-214.

Bilici, A. B. "Boşanma Sürecinin Çocuklar Üzerindeki Psiko-Sosyal Etkileri". *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVIII/2 (2014), 79-110.

Bilici, A. B. "Hayatı Anlamlandırma Sürecinde Boşanmanın Ortaokul Çocukları Üzerindeki Psiko-Sosyal Etkileri, Fevzi Çakmak Ortaokulu Örneği". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/56 (2018), 257-269.

Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2000.

Cirhinlioğlu, F. G. *Çocuk Gelişimi ve Ruh Sağlığı.* Ankara: Nobel Yayınları, 2. Baskı, 2010b.

Cirhinlioğlu, F. G. *Din Psikolojisi.* Ankara: Nobel Yayınları, 2010a.

Çelik, Yılmaz. *Genç ve Yetişkin Evlilerde Kıskançlığın Din Psikolojik Tahlili.* Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Çetinkaya, Bünyamin. *Ruhsal Açıdan Sağlıklı Aile Sağlıklı Çocuk*. Ankara: Empati, 2010.

Çın, Ahmet. "Erken Çocukluk Dönemi Din Eğitiminde Ebeveyn Tutumlarının Etkisi". *Batman Akademi Dergisi* 4/2 (2020a), 66-81.

Çın, Ahmet. "İlk Çocukluk Döneminde Çocuğun Din Eğitimi ve Ailenin Din Eğitimine Etkisi (Diyarbakır Örneği)". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 19/74 (2020b), 692-709.

D'Antonio, W. V. vd. "Religion and Family Life: How Social Scientists View the Relationship". *Journal for the Scientific Study of Religion* 21/3 (1982), 218-225.

Davarcı, Yasemin-Kayıklık, Hasan. "Çocukların Aile İçinde Şiddete Maruz Kalmaları ve Dindarlıkları Üzerine Ampirik Bir Araştırma". *Bilimname: Düşünce Platformu* XXXII (2016/3), 109-145.

Dinçer, Feyza-Yüksel, Müge. "Aile İçi Şiddete Şahit Olan Çocuklar: Bir Alanyazın Derlemesi". *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2018), 130-141.

Dodurgalı, Abdurrahman. *Ailede Din Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.

Doğan, Hüseyin. "Aile İçi Çocuk Eğitiminde Takip Edilecek Temel Dinî ve Ahlâkî İlkeler". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/14 (2020), 298-311.

Doksat, N. G. *Çocuk Ruh Sağlığı.* İstanbul: SomKitap, 2011.

Ellison, C. G. vd. "The Couple That Prays Together: Race and Ethnicity, Religion and Relationship Quality Among Working Age Adults". *Journal of Marriage and Family* 72 (2010), 963-975.

Erdim, Leyla-Ergün, Ayşe. "Boşanmanın Ebeveyn ve Çocuk Üzerindeki Etkileri", *HSP* 3/1 (2016), 78-84.

Frosh, Stephen. "Religious Influences on Parenting", *Handbook of Parenting: Theory and Research for Practice,* M. S. Hoghughi-N. Long. 98-109. New Delhi: Sage Publications, 2004.

Geçioğlu, A. R. "Evlilikte Dinin Etkisini Hissetme ve Evlilik Uyumu İlişkisi". *Turkish Studies* 14/4 (2019), 621-642.

Geçioğlu, A. R.-Kayıklık, Hasan. "Dindarlık ve Evlilik Uyumu İlişkisi: Evli Bireyler Üzerine Bir İnceleme". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2019), 202-224.

Glock, C. Y. "On the Study of Religious Commitment". *Religion's Influence in Contemporary Society Readins in the Sociology of Religion*. ed. J. E. Fualkner. 38-56. Ohio: Charles E. Merril Publishing, 1972.

Gülmez, Çiğdem- Karadağ, Mehmet. "Ebeveynleri Boşanmış Çocuklarla Ebeveynleri Boşanmamış Çocukların Dinî Davranışları ve Dinî Motivasyonlarının Karşılaştırılması". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/18 (2020), 163-183.

Gülmez, Çiğdem. *Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet, Ahlaki Çözülme ve Dindarlık*. Samsun: OMÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.

Gümrükçüoğlu, Süleyman. "Din Eğitimi Açısından Çocuğun Hakkını Korumada Ailenin Sorumluluğu". *Turkish Studies* 15/2 (2020), 177-209.

Gürsu, Orhan. "Ergenlik Dönemi Dindarlığı ile Ruh Sağlığı Arasındaki ilişkinin incelenmesi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34 (2015), 49-75.

Holm, N. C. *Din Psikolojisine Giriş.* çev. Abdülkerim Bahadır. İstanbul: İnsan Yaynları, 2004.

Hökelekli, Hayati. *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*. İstanbul: Dem Yayınları, 2. Baskı, 2016.

Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisine Giriş.* İstanbul: Dem Yayınları, 2015.

Hünler, O. S. *The Effects Religiousnesson Marital Satisfaction and the Mediator Role of Perceived Marital Problem Solving Abilities Between Religiousness and Marital Satisfaction Relationship.* Ankara: ODTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.

İlerisoy, Melike- Mehmedoğlu, A. U. "Din Psikolojisi ve Aile Çalışmaları". *Türk Din Psikolojisi Dergisi* 4 (2021), 69-99.

İmamoğlu, Abdulvahit-Ferah, Nimet. "Boşanma Sürecinde Ruh Sağlığı ve Din". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/2 (2019), 497-530.

İmamoğlu, Abdülvahit. *Psikolojik ve Ahlaki Açıdan Çocuk Suçluluğu*. İstanbul: Dem Yayınları, 2015.

Kahraman, M. S.- Çokamay, Gökçe. "Aile İçi Şiddet ve Çocuklar Üzerindeki Etkileri: Temel Kavramlar, Güvenlik Planı Hazırlama ve Alternatif Tedavi Model Örnekleri". *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 8/4 (2016), 321-336.

Karaköse, Rukiye. "Din Eğitiminde Ailenin Rolü". Erişim 20 Ağustos 2023. http://www.rukiye-karakose.com/kategori.php?id=82.

Kaya, F. Ş.-Uysal, Veysel. "Günümüzde Dindarlık ve Toplumsal Cinsiyet Rolü Algıları Üstüne Bir Araştırma". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/36 (2015), 646-662.

Kılınçer, Hatice. "Aile Danışmanlığında Maneviyat Boyutunun Önemi". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2021), 263-273.

Kılınçer, Hatice. "Aile, Psikoloji ve Din: Aile ve Dini Rehberlik Bürosu (ADRB) Çalışanlarına Yönelik Psiko-Eğitim Örneği". *Diyanet İlmî Dergi* 58/4 (2022), 1491-1516.

Kımter, Nurten. "İlgili–Seven Anne-Baba Tutumları ile Din ve Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine". *Dini Araştırmalar* 18/46 (2015), 9-44.

Köse, Ali-Ayten, Ali. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.

Kurt, Abdurrahman. "Dindarlığı Etkileyen Faktörler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2009), 1-26.

Lambert, N. M.-Dollahite, D. C. "How Religiosity Helps Couples Prevent, Resolve and Overcome Marital Conflict". *Family Relations* 55/4 (2006), 439-449.

MEB. Millî Eğitim Bakanlığı. "Aile ve Tüketici Hizmetleri". Erişim 25 Ağustos 2023. https://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Aile%20Yap%C4%B1s%C4%B1.pdf.

Mişe, M. A. *Boşanmanın Sosyo-Psikolojik ve Dinî Sebepleri ve Sonuçları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*. Isparta: SDÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Myers, S. "Religious Homogamy and Marital Quality: Historical and Generational Patterns". *Journal of Marriage and the Family* 68 (2006), 292-304.

NKFU. "Aile ve Din İle İlgili Yazı (Kur'an'dan ve Hz. Peygamber'den Aile ile İlgili Öğütler)". Erişim 30 Ağustos 2023. https://www.nkfu.com/aile-ve-din-ile-ilgili-yazi-kurandan-ve-hz-peygamberden-aile-ile-ilgili-ogutler/.

Okumuş, Ejder. "Gösterişçi Dindarlık". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* VI/2 (2006), 17-35.

Osofsky J. D. "Children Who Witness Domestic Violence: The İnvisible Victims. *Social Policy Report* 9/3 (1995), 1-16.

Osofsky J. D. "The Impact of Violence on Children". *Future Child* 9/3 (1999), 33-49.

Ozankaya, Özer. *Toplumbilimine Giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1979.

Öcal, Mustafa. *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*. Ankara: TDV Yayınları, 1991.

Özdemir, Ömer. *Ailenin, Çocuklarının Din Eğitimine Katkısı (İstanbul Örneği)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Özdemir, Şuayb. "Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü". Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi 9 (2002), 113-131.

Özel, İsa. "Aile ve Din İlişkisi Açısından Sokak Çocukları". *OMÜİFD* 32 (2012), 177-217.

Özgüven, İ. E. *Ailede İletişim ve Yaşam*. Ankara: PDRem Yayınları, 2010.

Pehlivan, Oğuzhan. *Aile Tanımı ve İlişkilerinin Toplumsal Olarak İnşası*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.